

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

en meestal inspirerend, ook in de theoretisch minder interessante stukken. Ik zou dit boek niet als een «must» bestempelen. De lezer die zich wil verdiepen in de theorie van de objectrelaties en de intersubjectieve aspecten van de psychoanalyse zal in vele artikelen voer voor reflectie vinden. Vooral het laatste deel bevat, ondanks zijn wel heel algemene titel, enkele intrigerende bijdragen. De analyticus die verhuisplannen koestert, of die therapie of supervisie via telefoon of internet wil gaan plegen, vindt wellicht enkele nuttige tips in het tweede deel.

Noot

- 1 In het Engels: «state of mind».

Literatuur

FREUD, S. (1900), De droomduiding. *Sigmund Freud, Nederlandse Editie: Psychoanalytische Duiding* 2/3. Amsterdam/Meppel: Boom.

De hedendaagse psychoanalytische praktijk en het belang van de psychische bisexualiteit

Bespreking van

Thierry Bokanowski (2006). *The practice of psychoanalysis*, The New Library of Psychoanalysis. Vertaling uit het Frans: David Alcorn. Londen: Karnac.
ISBN 978 1 85575 389 1, 178 pp., € 22,49

CHRISTINE FRANCKX

In *The practice of psychoanalysis* onderneemt Thierry Bokanowski een poging om de praktijk van de moderne psychoanalyticus te omschrijven. Het is zowel een hommage aan het genie van Freud als een interessante schets van de uitwerking van zijn theorieën door latere auteurs. De schrijver

heeft een grote kennis van het werk van Ferenczi en hij benut deze gelegenheid om de kern van het dispuut tussen Freud en zijn opstandige leerling te verdiepen in het licht van hun biografische gegevens en hun complexe relatie. Ferenczi was in analyse bij Freud tussen 1914 en 1916, en verweet hem in een brief in 1930 dat zijn negatieve overdrachtsneurose niet voldoende geanalyseerd werd. Hoofdzakelijk tussen 1920 en 1930 werkte Ferenczi zijn theoretische hypothesen uit en pleitte voor een meer actieve (of elastische) techniek. Hij verbreedde de thematiek van de «verleiding» door de etiologische invloed van trauma te duiden als «mentale verkrachting» van het kind door de volwassene, of «spraakverwarring» tussen hen beiden, of ten slotte als de ontkenning door de volwassene van de «wanhoop» van het kind.

Het theoretische testament van Freud, *De eindige en oneindige analyse* uit 1937, en tegelijk zijn postume antwoord aan de inmiddels overleden Ferenczi, neemt een belangrijke plaats in in dit boek. Wát bedoelen we precies wanneer we tegenwoordig spreken van «het beoefenen van de psychoanalyse»: datgene wat de analyticus doet in de sessie, de toegepaste methodologie, of de onderliggende theorie waarop deze praktijk gebaseerd is? Hiermee wordt meteen duidelijk hoe theorie, techniek en praktijk intiem met elkaar verweven zijn. Elke analyticus wordt geconfronteerd met het hiaat tussen theorie en praktijk en voelt daarom de behoefte om regelmatig het isolement van de consultatieruimte te verlaten en samen met collega's gerezen twijfels te toetsen. De controverse tussen Freud en Ferenczi (van 1927 tot 1933, bij de voortijdige dood van Ferenczi) centreert zich rond dit spanningsveld praktijk-theorie. Voor Freud was het terugvinden van onderdrukte herinneringen het doel van een psychoanalytische kuur, voor Ferenczi daarentegen was de analyse van de overdrachtsverwarring, gebaseerd op de herhalingsdwang, hét grote werkpunt. Voor Ferenczi diende het affect de betekenisverlening en niet

andersom, en men begrijpt meteen dat de analyse van de tegenoverdracht een belangrijk instrument wordt. Bokanowski laat zien hoe deze vernieuwende ideeën (gepubliceerd in 1924, in een samen met Rank geschreven boek) door Freud sceptisch onthaald werden, daar hij een regressie naar zijn in 1897 verlaten «neurotica» vreesde. De behandeling van het concept «infantiel trauma» verdeelde hen scherp. Bokanowski laat zien hoe Freuds twee jaar durende passionele bewerking van zijn verleidingstheorie (1895-1897) enerzijds samenviel met diens overdrachtsrelatie op Fließ, anderzijds de verwerking van de relatie met zijn eigen vader (die overleed in 1896) overschaduwde. Vijftientig jaar later moet Freud door het werk van Ferenczi pijnlijk herinnerd zijn aan datgene wat hij destijds niet onder ogen kon zien, namelijk de vrouwelijke kant van het vader-*imago*, of de passief-homoseksuele verlangens van een man ten opzichte van zijn vader. Door zijn «neurotica» op te geven wilde Freud de erotische complexen van de volwassene ten opzichte van het kind opgeven in het voordeel van die van het kind tegenover de volwassene.

Het boek beschrijft de heterogeniteit van de analytische concepten, een evolutie van de vier basisconcepten uit het freudiaanse «corpus»: het onbewuste, de constante stroom van de driften, de seksualiteit bij kinderen en de verdringing. Bokanowski verklaart, verschillende heden-daagse Franse en Angelsaksische auteurs citerend, hoe men zich kan verliezen in theoretische beschouwingen, als een verdediging tegen de narcistische krenking van het zich dagelijks moeten handhaven tegen de effecten van de weerstand tegen het opduikende onbewuste. Het kunnen aanvaarden van niet te weten is afhankelijk van de capaciteit van de analyticus om dit ongekende in zichzelf te verdragen. Het theoretische model van elke analyticus is immers *nét* zo afhankelijk van zijn eigen infantiele seksuele theorieën als van Freuds theorie. Dit is het hoofdthema van

het boek: bespreking van de weerstanden in de analyticus wanneer het materiaal van de analysant onopgeloste conflicten in zijn eigen psyche activeert.

Het hoofdstuk over psychische homoseksualiteit is een staaltje van klinische fijngevoeligheid en theoretische doortastendheid en wil vooral aantonen hoe het kunnen bespelen van de psychische biseksualiteit in de analyticus een hoeksteen (of een struikelblok) betekent in het meer of minder succesvol verlopen van een analyse. Met name het afwijzen van de feminiene positie in de biseksualiteit zowel bij man als bij vrouw speelt hier een fundamentele rol. Bokanowski geeft meerdere klinische voorbeelden om de ontwikkeling van de biseksualiteit bij man én vrouw te illustreren en de mogelijke hindernissen aan te tonen. Een bespreking in detail van *De eindige en oneindige analyse*, en voornamelijk dan de gevallen van de Wolfman, Sandor Ferenczi en Emma Eckstein, besluit dit boeiend werk.

Het concluderende hoofdstuk is enigszins verrassend, omdat de schrijver zich beperkt tot een bespreking van de transformerende functie van een analytisch proces voor beide deelnemers, en zijn grondige bestudering van de psychische biseksualiteit niet meer herhaalt. Het geeft een anticlimaxgevoel, alsof Bokanowski zijn stellingen en bewijsvoering op een keurige manier wil afsluiten en daarmee aangeeft hoe gevoelig dit onderwerp misschien ook voor hem ligt. Dit herinnerde mij aan de geladen interactie tussen Bokanowski en André Green na Bokanowski's opmerkelijke lezing op het congres van de Romaanse talen in Milaan, 2004.

Overigens is het een goed boek, met een gedreven en intelligente aanpak, die echter niet zo toegankelijk is als de titel zou doen vermoeden. De opbouw van het boek is tegelijk verrijkend en verwarrend, want men krijgt de indruk dat de auteur een duidelijke visie heeft op één aspect van de heden-daagse psychoanalytische praktijk en hier een theoretische bijdrage toe wil leveren,

maar de kerngedachtegang moeilijk kan ontwikkelen. Het gevolg is dat de argumentatie in de loop van het werk regelmatig herhaald en verdiept wordt, en men als lezer de draad kwijtraakt.

Het is een op-en-top analytisch werk, waar de theorievorming centraal staat, zorgvuldig beargumenteerd door een goed geïnformeerd schrijver, en de klinische vignetten een ondergeschikte plaats innemen.

De Engelse vertaling vond ik soms wat stórend, en indien men de keuze heeft, zou ik aanraden het boek in de oorspronkelijke Franse versie te lezen.

Een <ik> zonder ruimte en zonder affect

Bespreking van

Michel Thys (2006). *Fascinatie — Een fenomenologische verkenning van het onmenselijke*. Amsterdam: Boom.
ISBN 978 90 8506 371 1, 383 pp., € 29,50

HENK HILLENAAR

Het verschijnsel <fascinatie> dat in *Fascinatie — Een fenomenologische verkenning van het onmenselijke* telkens weer en op veel verschillende manieren benaderd en beschreven wordt, heeft weinig van doen met het bekende <ge fascineerd zijn door iets of iemand>, dat ieder van ons wel eens meemaakt. De betekenis die Michel Thys aan het woord geeft ligt in het verre verlengde hiervan en duidt eerder op zoiets als, letterlijk, <gebiologeerd zijn>, teruggebracht naar een ontwikkelingsstadium waarbij de psyche alleen uit bewustzijn van een object bestaat, terwijl het zelfbewustzijn, het <ik>, nog niet — en nu dus niet meer — functioneert. Het betreft hier een toestand van onbeweeglijkheid, waarin alle innerlijke ruimte en afstand tot onszelf even niet meer

bestaan — een soort <subjectsminimum> noemt hij het — waarin niet langer plaats is voor een <ik>, of voor enig affect, bewust of onbewust, die immers altijd innerlijke afstand veronderstellen. Het bewustzijn was er dan ook vóór het <ik>, vóórdat het <ik> het eerste object van dat bewustzijn werd. In die zin is fascinatie, de breuk tussen bewustzijn en <ik>, te begrijpen als een momentane terugkeer naar die voorbije, <biologische> toestand. Het subject neemt zijn toevlucht daartoe wanneer hij de storm van zijn — tegenstrijdige — affecten niet meer kan verwerken. Het <ik> is immers zowel <object van drift> als <subject van de wereld>, en voor die ambivalentie zoekt het allerlei uitwegen. Zoals Klein destijds de <splitting> analyseerde, zo wijst Thys ons op deze <fascinatie> als uiterste vorm van verdediging en ontkenning. Hier slokt het object het subject op, zonder dat dit laatste daardoor ophoudt te bestaan. Net als over de mystieke extase, waarin subject en object ook lijken te versmelten, kan over fascinatie pas achteraf iets gezegd kan worden. Op het moment van de ervaring zelf is de betrokkene niet bereikbaar, noch voor zichzelf, noch voor anderen.

Thys heeft deze uitzonderlijke grenstoestand meegemaakt bij een vrouw die hij de <badkamerpatiënte> noemt. Zij was — enige ogenblikken lang — psychisch weggeraakt, vast komen te zitten in het gestolde tableau van een badkamer, waarover ze na afloop weinig anders te melden had dan losse beelden, van tegels, kranen, een arm of een been. Pas achteraf ook kwamen bij haar gevoelens los van machteloze afkeer, die Thys herinneren aan soortgelijke ervaringen in Sartres roman *De walging*. Hij herkent die ervaring ook in de metamorfose die Kafka in *De gedaanteverwisseling* beschrijft, en vooral in de avonturen van Mary Shelley's *Monster van Frankenstein*. Aan het einde van zijn boek geeft hij een uitvoerige analyse van deze horrorroman, die een treffende, metaforische illustratie blijkt te bieden van het verschijnsel <fascinatie>. De